

rymme för läsaren att tänka vidare på temat. Studiens angreppssätt är att analysera litteratur och andra konstarter för att de i någon mån är livsnödvändiga: för att de kan skapa mening i något som förefaller vara ett meningslöst eller obegripligt lidande och ge en estetisk förståelse ”som inte kan formuleras på annat sätt” (s. 262). Litteraturen öppnar upp, nyanserar, ger utrymme för det motsägelsefulla och skapar förståelse – och kan kanske i förlängningen också ge både hjälp och tröst.

Katarina Bernhardsson

**Henrik Johnsson, *Ibsen and Degeneration. Familial Decay an the Fall of Civilization*,
New York: Routledge, 2024, 216 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i3.62681>

Degeneration är ett samlingsnamn för en mängd mer eller mindre diffusa föreställningar om biologiskt förfall och urartning som spreds som en löpeld under slutet av 1800-talet. Sjukligheten ansågs ärftlig, men också driven av negativa faktorer i omgivningen, som trångboddheten i de snabbt växande städerna, och av avvikande beteenden som prostitution och alkoholism. Orsak och verkan drev på varandra i en negativ utveckling som ledde mot impotens, död och kulturell undergång. Dessa skräckvisioner iscensattes samtidigt effektfullt av sekelskiftets författare och konstnärer. Degenerationens uttolkare – figurer som Max Nordau eller Cesare Lombroso, som idag är reducerade till fotnoter i översiktsverk – sågs i samtiden som orakel och messiasfigurer; deras encyklopedier över degenererade människotyper trycktes i massupplagor och fick ett genomslag som idag är svårt att föreställa sig.

Men så handlade det också om ett genomgående kulturellt skifte. Senare tiders kommentatorer har, ofta med utgångspunkt i Michel Foucaults diskursarkeologiska arbeten, pekat på hur degenerations-teorierna omkodade konventionella religiösa och moraliska föreställningar genom att klä dem i ett vetenskapligt språk och ge dem

vetenskaplig legitimitet. Brottslingar, syfiliter, homosexuella och andra avvikare blev föremål för nya typer av vetande och interventioner. Samtidigt fanns ett tydligt klassperspektiv: det var framför allt den oordnade arbetarklassen och (särskilt i Ibsens fall) den degenererade adeln och överklassens gamla familjer som betraktades som ett hot mot samhällets hälsa. I ett större perspektiv kan detta i sin tur betraktas som startpunkten för den långtgående medikalisering av livet som vi fortfarande i högsta grad är insnärjda i.

Av alla de här skälen är Henrik Johnssons *Ibsen and Degeneration* ett välkommet bidrag till Ibsenforskningen och, mer generellt, till vår förståelse för de stora kulturella omvälvningarna i Skandinavien runt sekelskiftet 1900. Boken fyller också en lucka i den tidigare forskningen där degenerationsteoriernas inflytande på den skandinaviska litteraturen fortfarande är relativt outrett.

Ibsen and Degeneration börjar med en brett upplagd översikt över ”degenerationsdiskursen”. I bokens första kapitel identifierar Johnsson tre faser: den första sträcker sig från mitten av seklet fram till 1880 och präglas av psykiatrikern B. A. Morels ursprungliga formulering av teorin; sedan tar en andra fas vid där evolutionstänkandet får ett stort inflytande; under 1890-talet, slutligen, sker en sammanblandning mellan dekadens och degeneration, där degenerationsteorin blir en modell för att undersöka och kritisera den tidiga modernistiska konsten och litteraturen. Jag ställer mig tveksam till den rigida uppdelningen i faser (sjukskrivningen av ”avvikande” litteratur, inklusive av degenerationsteoretiker som Lombroso, föregår till exempel med god marginal 1890), men kapitlet fungerar bra som en inledande översikt och bakgrund till diskussionen av Ibsens verk.

Hos Ibsen omvandlas degenerationsdiskursen till det Johnsson kallar en *degeneration plot*. I degenerationsintrigen introduceras ett sjukligt element i en familj där det kommer till uttryck i skadliga symtom och beteenden som sedan går i arv tills familjen slutligen dör ut. Johnsson understryker att Ibsen inte nödvändigtvis var en anhängare av degenerationsteorin och att han kanske inte ens hade läst de vetenskapliga källtexterna. De här föreställningarna var så välkända och spridda att exakta källor inte behöver anges: ”Ibsen’s plays were conceived and received in a literary culture suffused with degeneration discourse” (s. 4). Det är en rimlig utgångspunkt som också ligger

i linje med Johnssons diskursanalytiska ansats – det är inte Ibsens åsikter som är det viktiga, utan snarare hur en diskurs som cirkulerar i samhället manifesteras i de skönlitterära texterna genom typiska rollfigurer, teman och händelseförlopp.

Johnsson studerar degenerationsintrigens roll i Ibsens författarskap genom närläsningar av tre pjäser: *Gengangere* (1881), *Rosmersholm* (1886) och *Hedda Gabler* (1890). Alla följer den utstakade vägen från ärftlig smitta via urartning (framför allt urartade köns- och familjeroller) till undergång och död. I slutsatsen pekas ännu ett antal pjäser ut som skulle vara intressanta att studera ur det valda perspektivet, men Johnsson går inte närmare in på dessa eller hur Ibsens förhållande till degenerationsdiskursen ändras över tid.

I *Gengangere* är det kaptenen och kammarherren Alving som inför det sjukliga elementet i familjen som sedan går i arv till sonen Oswald. Den konkreta diagnosen är medfödd syfilis, men sjukdomens utveckling var dåligt förstådd i samtiden och den blandades ihop med en mer generell rädsla för ärftlig försvagning. Här ger Johnssons kontextualisering värdefulla insikter i vad som står på spel i pjäsen. Syfilis ansågs hindra överföringen av energi mellan generationerna, vilket gjorde barnen svagare än fäderna i en negativ ”energetic economy” (s. 38). När sedan Helene försöker reparera skadan genom att träda in i patriarkens ställe blir saken knappast bättre. Hon spenderar all sin egen energi på att rädda sonen, men det visar sig vara en katastrofal investering. Den oäkta halvsystemen Regine står i stället för möjligheten till regeneration och en hälsosammare investering av det vitala kapital som också är knutet till hennes lägre och mer livskraftiga samhällsklass.

I *Rosmersholm* presenteras en närmast feodal adelsfamilj, något som för tanken till kontinentens berättelser om degeneration snarare än situationen i Norge. Här har överkultiveringen slagit över i livlöshet och trötthet. Det är förstås en trop som förekom ofta kring sekelskiftet och i Ibsens anteckningar kan man hitta de sedvanliga referenserna till romarriket och kampen mellan en vital nordlig ras och en stagnerande sydlig högcivilisation. Den passive Rosmer betraktar på avstånd den politiska kamp som utspelas runt honom och som personifieras av Kroll och Mortensgård. Förledd av onanisten Brendel (en annan degenerationstyp) drar han sig undan från världen och det

hela slutar med självmord. Det finns dock återigen en positiv politisk vision i texten: den gamla adelsklassen kommer att bytas ut mot en mer vital borgarklass representerad av Mortensgård som, liksom Regine i *Gengangere*, kombinerar klarsynthet med en hälsosamt flexibel moral.

Johnssons läsningar är som mest övertygande när han förankrar dem i konkreta aspekter av degenerationsdiskursen, som samtidens föreställningar om syfilis i diskussionen om Osvalds sjuklighet eller de konkreta konnotationer som Alvings "asyl" bör ha haft för Ibsens publik.

I kapitlet om *Hedda Gabler* är utgångspunkten sekelskiftets föreställningar om degenererade eller avvikande kvinnor. Hedda är en överklasskvinna som genom sin felaktiga uppfostran och moderns för tidiga död har börjat anta en manlig roll (Ibsens förlaga för den här degenerationstypen är Strindbergs novell "Mot betalning" från 1886). Hennes maskulina femininitet driver henne att dominera omgivningen och förföra den vackra Thea – inte på grund av något homosexuellt begär utan Hedda vill dominera Theas man Løvborg, en distinktion som Johnsson förankrar i den samtida psykiatrikern Richard von Krafft-Ebings teorier. Hennes onaturliga manlighet speglas i maken Tesmans kvinnlighet och det problematiska äktenskapet leder till undergång.

Ibsen and Degeneration är ett välkommet tillskott till forskningen som bidrar med detaljerade närläsningar av de utvalda pjäserna ur ett relevant och i stora delar utforskat perspektiv. Johnssons bok visar tydligt på betydelsen av degenerationsdiskursen i Ibsens verk. Däremot är inramningen av analyserna mindre övertygande och det saknas fördjupande resonemang om studiens teoretiska utgångspunkter. Att betrakta degenerationen som just en diskurs – en generell tendens att uppmärksamma vissa fenomen och att använda vissa figurer eller tankemönster – snarare än att söka direkta influenser eller undersöka Ibsens egna åsikter, är som redan nämnts en rimlig utgångspunkt. Men förhållandet mellan den mycket generella "diskursen" och de specifika närläsningarna skulle ändå behöva konkretiseras betydligt mer.

Hur kom degenerationsdiskursen till uttryck i debatter? Hur manifesterades den i institutioner eller metoder för övervakning och

kontroll (det fanns till exempel en uppsjö statistiska och fotografiska metoder för att urskilja degenererade människotyper)? Här finns en rad möjliga övergångar mellan en diffus degenerationsdiskurs och Ibsens verk som skulle förtjäna att undersökas närmare. Ibsens texter blev dessutom ofta i sin tur lästa som tecken på degeneration eller uttryck för en degenererad kultur. Detta noterar Johnsson, men utan att gå närmare in på den intressanta dynamiken där den skönlitterära texten blir bärare av symtom som den själv undersöker eller varnar för. Det är synd: förhållandet mellan skönlitterär text och sjukförklaring skulle annars ha kunnat blyxtbelysa degenerationsdiskursens funktionssätt och utformning. Den typen av kontextualiseringar finns visserligen i boken (jag har gett exempel ovan), men de tillåts inte ta någon större plats och de genomförs inte systematiskt. I stället fokuserar Johnsson framför allt på Ibsens egna anteckningar och tidigare versioner av texterna – han kallar det för en ”genetic approach” (s. 27). Men hur förhåller sig detta val av material till den diskursanalytiska ansatsen i boken där Ibsens egna åsikter om degenerationen beskrivs som ointressanta (s. 2)? Här skulle ett mer ingående teoretiskt resonemang vara klagörande.

Även det Johnsson kallar Ibsens ”degenerationsintrig” (*degeneration plot*) skulle behöva sättas in i ett större litteraturhistoriskt sammanhang. Själva övergången från ”diskurs” till ”intrig”, det vill säga till ett litteraturhistoriskt och litteraturteoretiskt begrepp, problematiseras knappast. Men den här typen av berättelser om förfall och urartning var otroligt spridda under de sista decennierna av 1800-talet. Som läsare undrar man hur Ibsens version av ”degenerationsintrigen” förhåller sig till internationella stjärnor som Zola och Huysmans och till skandinaviska författare som Strindberg (jämförelsen med ”Mot betalning” i kapitlet om *Hedda Gabler* är ett klagörande undantag) eller Herman Bang (vars skandalsuccé *Haabløse Slægter* från 1880 introducerade den här typen av degenerationsberättelse med buller och bång i Skandinavien). Ett intressant exempel på hur en sådan studie kan se ut – och som också med fördel kan läsas som ett komplement till Johnssons mer detaljerade närläsning – är Jean Bories *Mythologies de l'hérédité au XIXe siècle* (Paris: Galilée, 1981) där degenerationsintrigen i *Gengangere* studeras mot bakgrund av liknande berättelser i samtiden. Här öppnar alltså *Ibsen*

and Degeneration för kompletterande studier av ett ämne som är både relevant och aktuellt.

Gustaf Marcus

**Johan Svedjedal, *Dä kvetter.*
Gustaf Fröding som student,
Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2025, 309 s.**

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i3.62681>

Frödingforskningen har en stark tendens mot det biografiska. Det konstaterade Lutz Rühling i början av 1990-talet, och sedan dess har trenden knappast avtagit även om undantag finns. Värmlands-sonens liv och leverne, hans släkthistoria och sjukdomshistoria, hans alkoholism och sexköp har fortsatt att intressera både forskare och allmänhet. Nu drar litteratursociologen Johan Svedjedal sitt strå till den biografiska stacken med boken *Dä kvetter. Gustaf Fröding som student*. Trots levnadsteckningarnas överflöd är det i grunden något att vara glad för: det finns väl ingen i vårt land som behärskar den vetenskapliga författarbiografin som genre lika väl som Svedjedal. Det senaste årtiondet har han, bland annat, skrivit två stora och väl mottagna biografier över modernisterna Karin Boye och Harry Martinson.

När han nu vänder sig mot nittitalisten Fröding har han ändrat greppet lite. Eftersom flera heltäckande biografier redan existerar, är ingången snävare: boken kretsar kring Frödings universitetsstudier och frågan om hur studietiden formade Fröding till en författare. Denna fråga ställs i polemik mot en forskningstradition som förbisett Frödings år i Uppsala – perioden har avfärdats som en irrelevant parentes. Svedjedals grundläggande argument är att Frödings studietid, snarare än ett personligt misslyckande, var ”en form av kreativ störstörrelse.” Han fortsätter: ”Genom att undvika att ta examen räddade han sig effektivt från en framtid inspärrad i något borgerligt ansett yrke. Hela hans solkiga studiegång var ett sätt att optimera möjlighe-